

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/66>

УЧАСНИКИ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЮ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОСОБИ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНУ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ АБО СУДУ

PARTICIPANTS IN LEGAL RELATIONS ARISING DURING THE RESOLUTION OF ISSUES OF COMPENSATION (COMPENSATION) FOR DAMAGE CAUSED TO A PERSON BY ILLEGAL DECISIONS, ACTIONS OR INACTION OF THE BODY CARRYING OUT OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES, PRE-TRIAL INVESTIGATION, PROSECUTOR'S OFFICE OR COURT

Вилцан А.О., аспірантка кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто особливості учасників правовідносин, що виникають під час вирішення питань про відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Виклад матеріалу здійснено відповідно до практично орієнтованої потреби у визначенні кола належних суб'єктів (сторін) процесу.

З урахуванням нормативних положень і судової практики з'ясовано коло осіб, які можуть звертатися із позовною заявою про реабілітаційне відшкодування. Встановлено, що такими можуть бути громадяни (відповідно до положень Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»), фізичні особи (на підставі ст.1176 Цивільного кодексу України), юридичні особи (на загальних підставах). Підтверджено, що положення Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» не поширюється на юридичних осіб, яким було спричинено шкоду. Визначено, що існує потреба у заповненні прогалини, яка полягає у відсутності нормативно врегульованого порядку компенсації юридичним особам шкоди, завданої органами кримінальної юстиції. Розмежовано підстави і порядок компенсації шкоди, завданої органами кримінальної юстиції, якщо вона була спричинена особі, яка згодом померла. Обґрунтовано, що отримати відшкодування можна двома способами: а) у порядку спадкування права на компенсацію померлого; б) у порядку компенсації шкоди, завданої смертю близької особи.

Автором проаналізовано судову практику на предмет визначення суб'єкта, який може виступати належним відповідачем у провадженнях щодо відшкодування (компенсації) шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Доведено, що найбільш раціональним способом є подання позову до держави в особі того правоохоронного органу, посадова чи службова особа якого незаконно прийняла рішення, вчинила дію чи бездіяльність. Запропоновано для забезпечення повноти і всебічності судового розгляду залучати до участі у провадженні також відповідну посадову чи службову особу.

Ключові слова: учасники правовідносин, кримінальний процес, реабілітація, відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю.

The article considers the peculiarities of the participants in legal relations arising while resolving issues of reimbursement (compensation) for harm caused to a person by illegal decisions, actions or omissions of the bodies carrying out operational-search activities, pre-trial investigation, prosecutor's office or court. The presentation of the material is carried out in accordance with the practically oriented need to determine the range of appropriate subjects (parties) of the process.

Taking into account the regulations and case law, the range of persons who can apply for rehabilitation compensation was clarified. It is established that such persons can be citizens (according to provisions of the Law of Ukraine On the Procedure for Compensation for Harm Caused to a Citizen by Illegal Actions of the Bodies Carrying Out Operational-Search Activities, Bodies of Pre-Trial Investigation, Prosecutor's Office and Court), individuals (on the basis of Art. 1176 of the Civil Code of Ukraine), legal entities (on general grounds). It is confirmed that the provisions of the Law of Ukraine On the Procedure for Compensation for Harm Caused to a Citizen by Illegal Actions of the Bodies Carrying Out Operational-Search Activities, Bodies of Pre-Trial Investigation, Prosecutor's Office and Court do not apply to legal entities that were harmed. It is determined that there is a need to fill the gap, which is the lack of regulatory procedure for compensation of legal entities for harm caused by criminal justice authorities. The grounds and procedure for compensation for harm caused by the criminal justice authorities, if it was caused to a person who later died, are differentiated. It is substantiated that compensation can be obtained in two ways: a) by inheriting the right to compensation of the deceased; b) in order to compensate for harm caused by the death of a loved one.

The case law to determine the subject who can act as a proper defendant in proceedings for reimbursement (compensation) for harm caused to a person by illegal decisions, actions or omissions of the bodies carrying out operational-search activities, pre-trial investigation, prosecutor's office or court is analyzed by the author. It is proven that the most rational way is to file a lawsuit against the state in the person of the law enforcement agency whose official illegally made a decision, committed an act or omission. It is proposed to involve the relevant official in the proceedings to ensure the completeness and comprehensiveness of the trial.

Key words: participants in legal relations, criminal proceedings, rehabilitation, compensation for harm caused by illegal decisions, actions or omissions.

Правовідносини з відшкодування (компенсації) шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, як і будь-які інші правовідносини, мають свою структуру. Невід'ємним її елементом є суб'єкти – учасники правовідносин, з діяльністю яких пов'язується функціонування механізму реабілітаційного відшкодування. Без їхніх активних дій механізм відшкодування залишався б у статичності, так і не ставши динамічною категорією. Через те, що мета правового регулювання – впорядкування суспільних відносин, досягається лише у динаміці, дослідження особливої суб'єктного компоненту набуває неабиякого значення для належного наукового осмислення інституту реабілітаційного відшкодування. У цьому і полягає актуальність розробки теми, зафіксованої у назві цієї статті.

Структуру подальшого викладу матеріалу визначатиме критерій істинності правових знань – практика, оскільки саме на досягнення її коректності мають спрямовуватися зусилля і науковців, і нормотворців. Як відомо, основним «майданчиком» реабілітаційного відшкодування є змагальний процес, здійснюваний відповідно до правил цивільного чи господарського судочинства. Основними дійовими особами у них є сторони правового спору – позивач і відповідач. Тому дослідження особливостей суб'єктного компоненту відносин з реабілітаційного відшкодування варто здійснювати у двох площинах – з погляду позивача і з погляду відповідача.

Першим питанням щодо складу позивачів є коло осіб, які можуть бути такими. Конституція України (ст. 56), як і міжнародно-правові договори (п. 5 ст. 9, п. 6 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, п. 1, 2 ст. 85 Римського статуту Міжнародного кримінального суду), наділяє правом на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень *кожного* або *будь-яку особу*. Кодифіковані закони уповноважують на отримання компенсації або прямо визначаючи осіб – *підозрюваного, обвинуваченого* (п. 17 ч. 3 ст. 42 Кримінального процесуального кодексу України – далі КПК) або *фізичну чи юридичну особу* (ч. 1, 2, 6 ст. 1176 Цивільного кодексу України – далі ЦК), або взагалі не конкретизуючи суб'єктний склад (ст. 130 КПК). Норми ж спеціального закону – Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі – Закон про відшкодування шкоди), як і його назва, недвозначно обмежують коло претендентів на отримання компенсації не лише фізичними особами, але і *громадянами*. Про яких саме громадян йдеться – питання відкрите. З огляду на буквальне тлумачення йдеться про громадян будь-якої держави. Незрозумілою залишається причина, яка перешкодила наділити таким же правом осіб без громадянства, які, за загальним правилом, користуються тими самими правами і свободами, що і громадяни України (ст. 26 Конституції України). Якщо ж розуміти під *громадянами* лише громадян України, то сумніви в обґрунтованості такого обмеження лише збільшуються. З цього випливають щонайменше два умовиводи: а) у порівнянні з актами вищої юридичної сили положення Закону про відшкодування значно звужують коло носіїв права на реабілітаційне відшкодування; б) безспірним є те, що його дія не поширюється на апатридів та юридичних осіб. Виходить, що порядок відшкодування шкоди останнім окремим законом не врегульовано, а тому у разі звернення таких осіб з позовом до суду застосуванню підлягають загальні положення щодо деліктних зобов'язань, закри-

плени у цивільному законодавстві (ч. 6 ст. 1176, ст. 1172, ст. 1173 ЦК). Висновок про те, що положення Закону про відшкодування шкоди не поширюються на правовідносини щодо відшкодування позадоговірної шкоди юридичним особам, підтримувався і судом касаційної інстанції в особі Вищого господарського суду України, про що свідчить низка його правових позицій [1; 2]. З цих же позицій виходить і Велика Палата Верховного Суду [3]. Хоча відсутність законодавчо врегульованого порядку відшкодування шкоди, завданої юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю, і не призводить до позбавлення права на судовий захист, адже фактично такі позови розглядаються і за наявності для того вистав задовольняються, виявлена прогалина потребує заповнення законодавчим шляхом, тому що її наявність несумісна з принципом правової визначеності як складника верховенства права. Така ж рекомендація стосується і визначення порядку відшкодування шкоди, завданої іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України.

Наступне питання пов'язане із процесуальним статусом громадянина, який претендує на отримання реабілітаційного відшкодування. Нормативно воно не врегульоване, але зі змісту підстав для відшкодування випливає, що позивачем є здебільшого виправданій, обвинувачений або підозрюваний. Це, проте, не виключає можливості отримання відшкодування шкоди особами, які мають інший процесуальний статус, хоча судова практика відображає й іншу позицію. Наприклад, в одній зі справ суд відмовив у задоволенні позову на підставі того, що позивач «не є учасником кримінального провадження і відносно нього не вчинялись процесуальні дії, огляд транспортного засобу проведено за участі та згодою позивача, без зауважень з його сторони» [4]. Цілком логічним наслідком висловлення такої позиції стало скасування рішення суду, у якому її було зафіксовано, судом апеляційної інстанції [5]. Рішення апеляційного суду віднайшло підтримку і в суді касаційної інстанції [6]. Через те, що Основний Закон України та Закон про відшкодування шкоди не пов'язують виникнення права на реабілітаційне відшкодування із наявністю певного процесуального статусу у кримінальному провадженні, встановлення такої вимоги у судовій практиці виглядає сумнівним з погляду верховенства права і законності. Тому право на відшкодування шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, має громадянин, права якого були обмежені в результаті незаконного прийняття рішення, вчинення дії чи бездіяльності, зокрема, але не виключно, згаданих у ст. 1 Закону про відшкодування шкоди та/або ч. 1 ст. 1176 ЦК. У контексті цього на підтримку заслуговує практика реабілітаційного відшкодування, наприклад, адвокату, у приміщенні якого було проведено обшук [7], особі, якій безпідставно було відмовлено у визнанні потерпілим [8], або потерпілому, провадження за заявою якого розслідувалося неналежно [9].

Третє питання, яке не оминати під час дослідження суб'єктного складу реабілітаційного відшкодування, полягає у визначенні того, хто може претендувати на компенсацію у разі настання смерті особи. Одразу варто зауважити, що шкода, яка підлягає компенсації, може бути завдана особі, яка померла, незаконним рішенням, дією чи бездіяльністю, а також членам її сім'ї – смертю близької особи. Відповідно, відрізнятимуться як підстави, так і порядок такого відшкодування. Коли йдеться про шкоду, завдану особі, яка померла, застосуванню підлягає спеціальна гарантія, встановлена у ст. 5 Закону про відшкодування шкоди: у разі смерті громадянина право на відшкодування шкоди (окрім моральної) у встановленому законодавством порядку переходить до його спадкоємців. Варто зауважити, що у спадкувати право на відшкодування моральної шкоди можна у разі, якщо її компен-

сація була присуджена судом спадкодавцеві за його життя (ч. 3 ст. 1230 ЦК). Якщо шкода завдана смертю фізичної особи, то її відшкодування здійснюється не на підставі положень Закону про відшкодування шкоди, а відповідно до приписів цивільного законодавства (ч. 2 ст. 1168, ст. 1200 ЦК). У такому разі трансмісії права на компенсацію не відбувається: шкода завдається безпосередньо родичам померлої особи. Водночас не виключається ситуація одночасного претендування на реабілітаційну компенсацію в порядку спадкування (ст. 5 Закону про відшкодування) і на відшкодування шкоди, спричиненої смертю особи (якщо вона перебуває у причинно-наслідковому зв'язку із незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю). Перешкод для цього закон не встановлює, тому зацікавлені особи зможуть отримати компенсацію матеріальної шкоди, завданої померлому, відповідно до положень Закону про відшкодування шкоди, а також матеріальної і моральної, спричиненої їм смертю близької особи згідно із приписами цивільного законодавства.

Особливості суб'єктного компоненту відносин з реабілітаційного відшкодування у другій площині з точки зору відповідача неможливо розглянути без з'ясування того, хто має нести відповідальність за завдану шкоду і до кого має бути пред'явлено позовну заяву. Визначення відповідача у законодавстві не віднайти, проте головною ознакою все ж таки виокремити можна. Так, у нормах щодо заміни неналежного відповідача (ч. 2 ст. 51 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 2 ст. 48 Господарського процесуального кодексу України) йдеться про ситуацію, коли позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом. Виділене курсивом, на погляд автора, і є ключовою ознакою відповідача як сторони процесу. Законом визначено, що відповідальність за шкоду, завдану особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, несе держава (ч. 1 ст. 4 Закону про відшкодування шкоди, ч. 1 ст. 1176 ЦК). Право зворотної вимоги до посадової чи службової особи органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, у держави виникає тільки у разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили (ч. 3 ст. 1191 ЦК). Отже, за позовом про реабілітаційне відшкодування має відповідати держава.

На цьому неодноразово наголошувалося у судовій практиці. Наприклад, суд касаційної інстанції вказав: «...обов'язок відшкодувати завдану шкоду потерпілому покладається не на посадову особу, незаконним рішенням, дією чи бездіяльністю якої завдано шкоду, а на державу. ... Це один з випадків, коли суб'єктом деліктної відповідальності виступає юридична або фізична особа, яка шкоди потерпілій стороні безпосередньо не завдала. Тобто особливості цих зобов'язань є те, що закон відмежовує особу, яка безпосередньо завдала потерпілій стороні шкоди, від особи, яка повинна цю шкоду відшкодувати» [10]. Попри однозначність наведених висновків, питання належного відповідача у цій категорії справ залишається відкритим.

Як відомо, держава не діє самостійно: від її імені та в її інтересах функціонують органи державної влади (ч. 2 ст. 5 Конституції України). Отже, питання визначення належного відповідача безпосередньо пов'язане із визначенням того органу державної влади, який має відповідати за позовом. У практичній діяльності зустрічаються різні комбінації складу відповідачів: позови пред'являлися, наприклад, до Державної казначейської служби України, Прокуратури Харківської області та Головного управління Державної фіскальної служби України в Харківській області [11] або до Державної казначейської служби України, Генеральної прокуратури України [12]. В окремих справах до процесу як треті особи залучалися посадові особи, безпосередніми діями яких було спричинено шкоду,

наприклад, старший слідчий слідчого відділу Управління Служби безпеки України в Луганській області [13].

Найбільш раціональним варіантом розв'язку питання про належного відповідача є, на думку автора, такий. Як зазначалося вище, специфіка реабілітаційного відшкодування полягає в тому, що цивільно-правову відповідальність несе не та особа, незаконним рішенням, дією чи бездіяльністю якої було спричинено шкоду (навіть більше, сама відповідальність настає незалежно від вини посадової чи службової особи). Тягар негативних наслідків покладається на державу, тому що: а) публічні службовці діють не у власних інтересах, а в інтересах держави; б) компенсація має бути оперативною, а стягати грошові кошти з окремої особи може бути важче, ніж отримати відшкодування з Державного бюджету. Висловлене узгоджується із позицією суду касаційної інстанції [14]. Покладати відповідальність на окремих орган державної влади недоцільно, оскільки у його фінансовій основі можуть бути відсутні кошти для компенсації, а його діяльність проводиться не у власних, а у державних інтересах.

Водночас позиція державного органу кримінальної юстиції, а особливо його посадової особи, про незаконність рішення, дії чи бездіяльності якої стверджується у позовній заяві, має надзвичайно важливе значення для повного і всебічного з'ясування обставин заподіяння шкоди, зокрема для з'ясування правомірності рішення, дії чи бездіяльності (якщо це ще не було встановлено судовим рішенням, яке набрало законної сили). Тому залучення відповідного органу узгоджується з інтересами правосуддя. Через це найбільш доцільним видається подання позову до держави в особі відповідного органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Наведений висновок відповідає позиції Верховного Суду України, висловленої щодо аналогічних обставин – відшкодування шкоди, завданої незаконними діями судді, проте не у кримінальному судочинстві: «... суддя виступає як посадова особа, уповноважена на виконання функцій держави, а не як приватна особа, до якої можна звернутися з позовом. ... За таких обставин слід дійти висновку, що належним відповідачем у таких спорах може бути лише держава, а не суди (судді), які діють від імені держави та виконують покладені на них державною функції правосуддя» [15]. З раціональністю висловлених судом тверджень важко не погодитися, проте у них відсутня відповідь на питання, як саме виконати формальну вимогу до позовної заяви та чи зазначити повне найменування (для юридичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження тощо (п. 2 ч. 3 ст. 175 Цивільного процесуального кодексу України, п. 2 ч. 3 ст. 162 Господарського процесуального кодексу України). Висловлена ж автором пропозиція відповідь пропонує.

Пред'явлення позову до держави України в особі Державної казначейської служби України можна пояснити лише тим, що саме цей орган буде виконувати розпорядження про виплату компенсації. Будь-якої іншої функції у цьому процесі він не виконує, власного інтересу також не має. Так, в одній зі справ Державна казначейська служба України заперечувала проти задоволення позовної заяви через те, що «у рішеннях не наведено жодного доказу вини Державної казначейської служби України щодо заподіяння шкоди позивачці» [16]. Хоча висловлений аргумент прямо не відповідає нормативно закріпленому положенням про відповідальність незалежно від вини посадової особи, а тим більше органу, в якому вона працює, він не позбавлений раціональної спрямованості, яку було описано вище.

Викладене вище дає підстави сформулювати такі **висновки**:

– право на отримання компенсації шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, мають громадяни

відповідно до положень Закону про відшкодування шкоди, фізичні особи на підставі ст. 1176 ЦК, юридичні особи – на загальних підставах, визначених ЦК;

– положення Закону про відшкодування шкоди не поширюються на правовідносини щодо компенсації позадоговірної шкоди юридичним особам; виявлена прогалина щодо порядку відшкодування потребує заповнення нормативним шляхом; така ж рекомендація стосується і порядку відшкодування шкоди, завданої іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України;

– право на відшкодування шкоди, завданої особою незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, має громадянин, права якого були обмежені в результаті незаконного прийняття рішення, вчинення дії чи бездіяльності, незалежно від його процесуального статусу;

– право на компенсацію шкоди, спричиненої органами кримінальної юстиції, успадковується (окрім права на компенсацію моральної шкоди); зацікавлені особи зможуть отримати компенсацію матеріальної шкоди, завданої померлому, відповідно до положень Закону про відшкодування шкоди, а також матеріальної і моральної, спричиненої їм смертю близької особи, згідно із приписами цивільного законодавства;

– належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, спричиненої органами кримінальної юстиції, є держава в особі того правоохоронного органу, посадова чи службова особа якого незаконно прийняла рішення, вчинила дію чи бездіяльність; для забезпечення повноти і всебічності судового розгляду потребується залучення до участі у провадженні самої посадової чи службової особи; подавати ж позови до Державної казначейської служби недоцільно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Вищого господарського суду України від 02 грудня 2015 року (справа № 917/2290/14). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54122552> (дата звернення: 10.01.2021).
2. Постанова Вищого господарського суду України від 09 жовтня 2017 року (справа № 910/21951/16). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70246020> (дата звернення: 10.01.2021).
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 березня 2019 року (справа № 920/715/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013412> (дата звернення: 10.01.2021).
4. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 28 жовтня 2015 року (справа № 686/4899/15-ц). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53258478> (дата звернення: 10.01.2021).
5. Рішення Апеляційного суду Хмельницької області від 06 грудня 2016 року (справа № 686/4899/15-ц). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63391663> (дата звернення: 10.01.2021).
6. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 серпня 2017 року (справа № 686/4899/15-ц). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68389897> (дата звернення: 10.01.2021).
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 09 жовтня 2019 року (справа № 646/1591/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84941549> (дата звернення: 10.01.2021).
8. Постанова Верховного Суду від 25 липня 2018 року (справа № 638/6944/16-ц). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75498261> (дата звернення: 10.01.2021).
9. Постанова Верховного Суду України від 25 травня 2016 року (справа № 6-440ц16). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58106451> (дата звернення: 10.01.2021).
10. Постанова Верховного Суду України від 22 червня 2017 року (справа № 638/11853/15-ц). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67721387> (дата звернення: 10.01.2021).
11. Рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 22 грудня 2018 року (справа № 646/1591/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78885943> (дата звернення: 10.01.2021).
12. Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 24 січня 2020 року (справа № 569/18933/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87229322> (дата звернення: 10.01.2021).
13. Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 15 липня 2015 року (справа № 753/8302/15-ц). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47265554> (дата звернення: 10.01.2021).
14. Постанова Верховного Суду України від 25 травня 2016 року (справа № 6-440ц16). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58106451> (дата звернення: 10.01.2021).
15. Постанова Верховного Суду України від 1 березня 2017 року (справа № 6-3139ц16). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65111188> (дата звернення: 10.01.2021).
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 квітня 2019 року (справа № 236/893/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81552802> (дата звернення: 10.01.2021).